

CSANÁDI MÁRIA

A pártállamok összehasonlító modellje: az újratermelődés, a reformok és átalakulások hasonlóságainak és eltéréseinek hatalmi-szerkezeti háttere

Vajon mi lehet a pártállamok működésének és változásának politikai, gazdasági, társadalmi logikája? Hogyan magyarázhatjuk a hasonlóságokat és az eltéréseket? Mitől omlanak össze egyes pártállamok, miközben mások életben maradnak? Miért van az, hogy míg egyesek átalakulását gazdasági válság, addig másokét gazdasági fellendülés kíséri? A következőkben egy összehasonlító modellt vezetünk be, amely egyrészt elméleti válaszokat kínál az előbbi kérdésekre, másrészt eszközül szolgál a pártállamok és átalakulásuk további összehasonlító empirikus elemzéséhez. A modell egy olyan, sajátos hatalmi szerkezetet mutat be, amely a párt, az állam és a gazdaság egyedi döntéshozóinak kölcsönkapcsolataiból alakul ki, s amely meghatározza e döntéshozók szerkezeti ösztönzőinek és magatartásának politikai racionalitását és újratermelődésük dinamikáját. A modell rámutat azokra a szerkezeti és dinamikai csapdákra, amelyekben az újratermelődés során kialakuló önfelemésztés tényezői gyökereznek. A modell három fő hatalmi szerkezeti mintázatot határoz meg. Ezek az önreprodukció eltérő módjainak és eszközeinek szerkezeti és dinamikai sajátosságait foglalják magukba – azokat a tényezőket, amelyek a bomlás, az összeomlás és az átalakulás eltérő forgatókönyveihez vezetnek.

A MODELL FEJLŐDÉSE

Az interaktív pártállami szerkezet (IPS) modellje dinamikus építmény, építkezési módja induktív. A modell a magyar gazdaságpolitikai döntések és intézményi hatásuk több mint huszonnyolc évi empirikus kutatásából fejlődött ki. A gazdaságpolitikai folyamatok empirikus kutatása átívelt a magyar pártállam összeomlása előtti és utáni időszakon (Csanádiné, Demeter Mária, 1979, Csanádi, 1980, 1984 1985a, 1985b, 1988a, 1988b, 1989, 1990, 1991, 1997a, 1997b, 1998, 1999 Csanádi, Lórinicz, 1992, Csanádi, Páczi, 1996, Csanádi Greenspan 1999). Az empirikus kutatások célja volt, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozás kapcsán feltárjam és feltérképezzem a párt, az állam és a gazdaság egyéni döntéshozói között zajló interakciókat és az ezek során intézményesült kölcsönös függőségek és érdekérvényesítési lehetőségek szerkezeti hátterét. A szereplők közti interaktivitás kulcsfontosságú szempont volt a kutatásban, hiszen az a pártállam belső működését és az egyéni és intézményi érdekek és magatartások kölcsönhatását tükrözi, amelyet a szerkezeti sajátosságok határoznak meg.

Az induktív úton megszületett elméleti eredményeket kiterjesztettem a szovjet és kelet-európai pártállamok szerkezetére és működésére, és modellbe foglaltam a pártállamrendszerek általános vonásait (Csanádi, 1997b). Ezt a „manóvert” az tette lehetővé, hogy nagy mennyiségű kiváló másodlagos forrás állt rendelkezésemre (Bunce, 1983, 1985, 1989; Wolchik, 1988, 1990; Comisso, 1988; Fainsod 1958; Brown, 1992; Grossman, 1983; Hough, 1969; Hough and Fainsod, 1979; Schapiro, 1970; Tarkowski, 1990; Voslenski, 1984; Zemtsov, 1985). Ezek az a tanulmányok a kelet-európai blokkot és az egyedi országokat a legváltozatosabb nézőpontból és eltérő szinteken és időszakokra vonatkozóan elemezték.

Az önhasonlóságokat és eltéréseket nyomon követve olyan dinamikus modellt konstruáltam, amely egyrészt a pártállamok szerkezetének és működésének általános – önhasonló¹ vonásait írja le különböző dimenziókban (időben, térben, eltérő aggregációs szinten és a szerkezet eltérő állapotában), másrészt rávilágít az eltérések mögötti szerkezeti okokra (Csanádi, 1997a és b). A modell által leírt általános és specifikus vonások dinamikai következményeit később számos, a kelet-európai blokk, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia fejlődését, összeomlását és átalakulását elemző összehasonlító tanulmány empirikusan is alátámasztotta (Blagojevic, 1999; Bunce, 1999; Solnick, 1996; Wu, 1994; Walder, 1995a, b, c).

Hatévi kutatás nyomán a modellt a kínai pártállam szerkezetére és átalakulására is kiterjesztettem. Ezt a következő kérdés ösztönözte: vajon magyarázható-e a modell keretében a kelet-európaiéval ellenkező kínai fejlődés? A kutatás során először

nyilvánvalóvá vált, hogy a kínai „út” minden egyes tényezője értelmezhető a modell alapján. Sőt, a kínai szerkezet beemelése lehetővé tette azt, hogy a modell általános vonásain belül három, jellegzetesen eltérő hatalmi eloszlási mintázatot (patternt) határozzak meg. Ezek a mintázatok az általános szerkezeti és dinamikai sajátosságokkal együtt egymástól eltérő újratermelő-dési, fejlődési és átalakulási utakat hoznak létre.

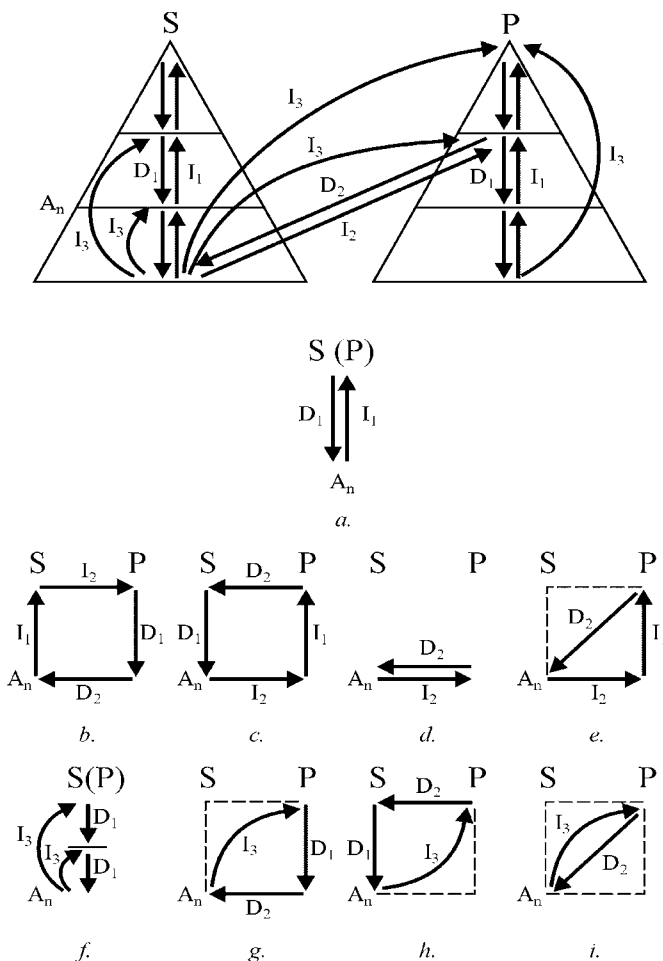
E mintázatok részletes leírása tette lehetővé azt, hogy a puha költségvetési korlát fogalmát a hatalmi viszonyokba ágyazva vizsgáljam, és érvényességét kiterjesszem időben, térben, különböző aggregációkban és a szerkezet különböző állapotában. A mintázatok révén az is lehetővé vált, hogy megállapítsam a költségvetési korlát hatalmi viszonyoknak megfelelő szelektív természetét. A hatalmi közegbe ágyazott költségvetési korlát kulcsfontosságú tényezőjévé vált a pártállamok önreprodukciójának, bomlásának és átalakulásának.

A modell kiterjesztése és a különböző mintázatok szerkezete és dinamikája lehetővé tette azt is, hogy meghatározzam a hatalmi viszonyokba ágyazott reformok kiindulását, keletkezésük okát és funkcióját, valamint hatásukat a pártállamrendszer újratermelődésére és átalakulására. A modell segítségével szembeisíthettem a hatalmi viszonyokba ágyazott reformokat az összehasonlító reformirodalomban kirajzolódó reformmegközelítéssel. Mindezekre röviden kitérek tanulmányomban.

AZ IPS-MODELL SZERKEZETE ÉS DINAMIKÁJA

Az 1. sz. ábra a hierarchia szokványos szabályi mellett sematikusán ábrázolja a pártállami háló elemeit és szerkezeti sajátosságait is.

A pártállamok megkülönböztető sajátosságait a párt és az állam, valamint a párt és az állami tulajdonú gazdaság közötti, közvetlen kapcsolatokban fedezhetjük fel. A közvetlen kapcsolatok a párt hatalmi eszközei révén jönnek létre.² Ezeket a hatalmi eszközöket összekötő függőségi szálaknak (D_2) hívjuk. Az összekötő szálak behatolnak a nem pártintézményekbe, és közvetlenül befolyásolják az ott hozott döntéseket azáltal, hogy „lefedik” mind a politikai szempontból fontosnak minősülő pozíció-, szervezeti és tevékenységstruktúrát, mind pedig az egyéni magatartásokat. A legfontosabb összekötőszálak a következők: a nomenklatúrarendszer (káderhatáskör), amely a nem párt döntéseket a pozícióstruktúrán keresztül fedi le; a témafelelősségi rendszer, amely a döntéseket a tevékenységstruktúrán keresztül fedi le; a területfelelősségi (instruktori) rendszer, amely a döntéseket az intézményi struktúrán keresztül éri el, valamint a párttagság, amely a döntéseket a tagok pártfegyelmén keresztül fedi le (Csanádi, 1995: 28–33).

Jelek:

S Állami (nem párt) hierarchia

P Párthierarchia

A_n Döntéshozók a szerkezet n^{ik} szintjén

D_1 Hierarchián belüli függőség iránya

D_2 Hierarchiák közötti függőség iránya

I_1 Hierarchián belüli érdekérvényesítés útja

I_2 Hierarchiák közötti érdekérvényesítés útja

I_3 Visszacsatolások iránya

1. sz. ábra. A pártállamrendszer hatalmi szerkezete és egy A_n döntéshozó kilátásai a lehetséges érdekérvényesítés lehetséges útjait illetően („a”-tól „i”-ig)

Ezek a párhierarchiából kiinduló eszközök politikai jelleget kölcsönöznek a függőségeknek (D_2) és érdekérvényesítésnek (I_2) azok számára, akikhez az összekötőszálak elérnek, hiszen ahány összekötőszál, annyi irányból érkeznek a politikai szempontú elvárások, ugyanakkor ugyanannyi irányban adódik lehetőség is az érdekek érvényesítésére, amennyiben az elvárásoknak eleget tesznek. Az összekötő szálak a függőségekben és az érdekek érvényesítésében strukturális egyenlőtlenséget hoznak létre azok között, akiket magukhoz kötnek, és akiket nem, hiszen az általuk létesített közvetlen kapcsolat következtében minden gazdasági döntés közvetlenül kihat a politikára, és minden politikai döntésnek közvetlen gazdasági kihatása lesz.

A strukturális egyenlőtlenségeket tovább fokozza, hogy a stratégiai döntéshozók mélyebben is be tudnak épülni a döntéshozás folyamatába azáltal, hogy tevékenységük, magatartásuk, érdekeik és problémáik az összekötő szálakon keresztül a gazdaságpolitikai prioritásokat érzékenyen érintik.³ A stabilitás biztosítása érdekében e stratégiai alanyokat egyedileg, a döntéshozatal magasabb szintjein kísérik figyelemmel és vonják be őket a döntésekbe annak érdekében, hogy elkerüljék az általuk okozható politikai megrázkódtatást. Ez a lehetőség számos előnnyel jár a stratégiai alany számára: minden esetben a döntések közvetlen befolyásolásával rövidebbre zárhatja az őt érintő döntési folyamatot. Ezen túl, ha például előtervekkel járulhat hozzá a közép- és hosszú távú népgazdasági tervhez, akkor előre meg kell kapniuk az információt a tervezett szabályozóváltozásokról, a tervezett nagyberuházásokról és egyéb változásokról. Ha az ágazati minisztérium hívja be miniszteri értekezletre az exportstratégia kialakítása kapcsán, a vállalatvezető nemcsak előzetes információ birtokába jut, hanem az ott résztvevő számos más tárca felelős képviselőjével is kapcsolatba léphet. Ha az illető a párt központi bizottságába kerül tagként, nemcsak előzetes információhoz jut és intézményi képviselőkhöz kerül közel, hanem olyan dokumentumokba tekinthet bele, amelyek mások számára nem hozzáférhetőek.

Ezeket a közvetlen visszacsatolásokat az 1. sz. ábrában (I_3)-mal jelöljük, Az 1. sz. ábra (f-i) pontjai jelzik, hogy az állami vagy párhierarchián belül (f) és azok között (g, h és i) milyen módokon jöhet létre ez a rövidebb zárás az érdekek közvetlen visszacsatolásával. Az 1. sz. ábrából kitűnik, hogy a közvetlen visszacsatolások (I_3) révén a D_1 vagy D_2 függőségi szálak segítségével visszacsatolási hurok keletkezik. Ezért e hurkokat strukturális visszacsatolásnak nevezem. E visszacsatolásokon keresztül a kiválasztott szereplők képesek érdekeiket érvényesíteni, ellenállni számukra kedvezőtlen döntéseknek vagy felkészülni azokra, és új kapcsolatokat teremteni azáltal, hogy olyan szintű döntéshozókkal találkoznak, akikkel egyébként a saját, formális pozíciójukat tekintve sohasem volna lehetőségük.

Ezért a visszacsatolások révén újabb szerkezetbe épült egyenlőtlenséggel (Csanádi, 1995, 44–52.) van dolgunk. Ez utóbbi lehetőség jóval kevesebbek privilégiuma, mint ahánynak előnyt nyújtanak az összekötőszálak.

Összegezve: a szerkezetbe épített egyenlőtlen függőségek és érdekérvényesítő, valamint ellenálló képességek következtében [(I₂) és az (I₃)] a valóságos alkuképességek és a formális pozíciók jelentősen eltérhetnek egymástól. Az alkuképesség szelektív, mégpedig a politikai racionalitás alapján létrejött a szerkezetbe épülő egyenlőtlenségek hatására.

Két alapvető *kapcsolódási elv* biztosítja a fenti elemekből létrejövő szerkezet természetét: egyrészt az összekötőszálak, mint a párt hatalmi eszközei csak a párthierarchiából indulhatnak ki, másrészt a hierarchiák közötti visszacsatolások – amelyekben a „hurok” az összekötő függőségi szálak segítségével jön létre – csak a nem párthierarchiából eredhetnek. Ezek a sajátosságok biztosítják az egyedülálló interaktivitást és annak politikai jellegét az egyéni döntéshozók szintjén, a politika és a többi szféra között. Ugyanezen sajátosságok magyarázzák a különböző alszférák – a politika és a gazdaság, a párt és az állam, a pártállam és a társadalom – összefonódásának módját. Ezt az – egyéni döntéshozók szintjén kialakuló – komplex viszonyrendszert a maga kapcsolódási elveivel és belső függőségi, valamint érdekérvényesítési egyenlőtlenségeivel neveztem *hatalmi szerkezetnek*.

A fent említett szerkezeti sajátosságok rajzolják ki a pártállam *működésének háttérét*. Ennek a háttérnek az egyik jellemzője az, hogy bár minden döntéshozó saját hierarchiáján belül kézben tart függőségi szálakat (D₁), de kizárólag a párthierarchiabeli döntéshozó tart kézben olyan függőségi szálakat, amelyek az összes többivel összekötik (D₂). Emiatt mind a függőségek, mind az érdekérvényesítés, mind pedig a forráselvonás és -elosztás *politikailag monopolizált*. Ez a feltétel közvetett és közvetlen módon valósul meg: közvetetten úgy, hogy az összekötő függőségi szálak a forrásmonopolizáló államhoz, közvetlenül pedig úgy, hogy az összekötőszálak a forrásokat nyújtó, közvetlenül az állami tulajdonban levő gazdasági szereplőkhöz kapcsolódnak.

A működési elvek szerkezeti háttérének másik jellemzője azok sajátos *dinamikája*. E dinamikát az biztosítja, hogy a döntéshozók e politikailag monopolizált szerkezetben egyidejűleg *kettős helyzetbe* kerülnek: *egyszerre kézbentartói és fogvatartottjai* a függőségi szálaknak. Emiatt egyszerre kényeszerülnek a beavatkozásra és képesek is rá, mint a függőségi szálak kézbentartói, ugyanakkor, mint ezek fogvatartottjai, kiszolgáltatottak is, érdekelték is a szálak megőrzésében, sőt, az érdekérvényesítés lehetőségeinek bővítésében is. Következésképpen, a szerkezeti környezet *egyazon entitássá* olvasztja azo-

kat a döntéshozókat, amelyeket általában két külön félként – mint elosztókat és folyamodókat – kezelnek (Kornai, 1993; Kornai, Maskin, Roland, 2003).

Ezek a szerkezeti körülmények adják annak dinamikáját is azáltal, hogy ösztönzik a szereplőket arra, hogy egyszerre közvetítsenek politikailag racionális elvárásokat, és alkalmazkodjanak is hozzájuk, ezáltal kialakítva saját korlátaikat döntéseik során. Ha nem avatkoznának be, vagy nem tennék meg a tőlük telhetőt a folyamodáskor és alkalmazkodáskor, önként adnák fel a hatalmi szerkezetben elfoglalt alkupozíciójukat.

A fenti szerkezeti és dinamikai sajátosságok vezetnek az egyes döntéshozók *önfenntartó tevékenységének* összetettségére is, amennyiben a szereplők egyszerre képesek források iránt folyamodni, a beavatkozásokkal szemben ellenállni, forrásokat kivonni és elosztani. Az adott egyéni döntéshozó szerkezetbeli pozíciója határozza meg azt, hogy ezeket a képességeket milyen eséllyel és eredménnyel gyakorolhatja. Ezt a politikai racionalitás alapján kialakult szerkezetbeli pozíció által meghatározott összetett önfenntartó képességet nevezem alkuképességnek. A hatalmi szerkezetbe ágyazott egyenlőtlen képességek összehatása eredményezi a status quo újratermelésének szelektíven puha vagy kemény korlátjait.

Összegezve: a szerkezeti ösztönzők, vagyis a képesség és kényszer, a függőség és az érdek szorosan összefonódnak. Ezek biztosítják a szerkezetben a döntéshozók gazdasági magatartásának politikai racionalitását a beavatkozás, a szelekció, az erőforrás-elvonás, az elosztás, a folyamodás, az ellenállás és az érdekérvényesítés során. A politikai racionalitáson alapuló, szerkezetbeli egyenlőtlen alkupozíciók és lehetséges dinamikájuk vezetnek a pártállami hálóban a döntéshozók eltérő forrásszerző, kivonó, allokáló és ellenálló képességére és változásukra.

A szereplők érdeklődése – mint a függőségi szálak fogvatartottjai – a háló adta kommunikációs csatornák irányába fordul, hiszen nincs más út az érdekérvényesítésre, mint a függőségi szálak igénybevétele (az 1. sz. ábra alapján: $I_1 D_1$ -en keresztül és $I_2 D_2$ -n keresztül, vagy I_3 a D_1 és/vagy a D_2 közvetett segítségével). A visszacsatolások iránti hajszja is folyamatos annak érdekében, hogy bekerüljenek a szelekciós körbe, s ez által előnyös alku lehetőségekre tegyenek szert. Ahhoz azonban, hogy a politikai prioritásokon alapuló forráselosztásnak megfeleljenek, stratégiaileg fontossá kell válniuk, ami növekedést kíván. A növekedési kényszer a szereplőket az erőforrásszerzés érdekében ugyancsak a függőségi szálak felé tereli, és alkalmazkodásra ösztönzi az elvárásokhoz. A döntéshozók, mint a függőségi szálak kézbe tartói, a hatalomgyakorlás forrásainak megszerzése és a prioritások biztosítása, valamint a csatornákon keresztül gyakorolt nyomás szelektív kielégítése érdekében folyamatos beavatkozásra és forráselszívásra kényszerülnek. A

beavatkozás és forráselszívás az érintett szereplőket – mint a függőségi szálak által fogva tartottakat – a privilégiumok megszerzése és az ellenállás hatásos kifejtése céljából újra a függőségi szálak és a visszacsatolások felé tereli, s ez az igyekezet egyben újra aktivizálja a szereplőket, mint a függőségi szálak kézbentartóit.

Következésképpen az önreprodukció szerkezeti-motivációs háttere okozza a hajszát a kedvezmények és források megszerzésére és ezzel a növekedésre, beleértve ebbe a beruházási éhséget, a munkaerőhiányt és a készlethalmozást. A működési elvnek ugyanez a szerkezeti háttere okozza az ismétlődő politikai aggodalmakat, amelyek az ismétlődő forráselszívásra és beavatkozásra ösztönöznek, s a források, kedvezmények szelektív elvonásához és elosztásához vezetnek. Mindebből az is következik, hogy a magatartásminták *szerkezetfüggőek*. A szerkezeti ösztönzők hatására ismétlődő motivációk s a belőlük fakadó aktivitás biztosítják a politikailag monopolizált hatalmi szerkezet összetartó erejét és újratermelődését.

Az ismétlődő folyamat hátterében szerkezeti és dinamikai *csapdák* rejlenek. A szerkezeti csapdák a párt, az állam és a gazdaság közötti, politikai racionalitás szempontjai által vezérelt, közvetlen kapcsolatból és annak eszközeiből keletkeznek. Ezzel együtt járnak dinamikai csapdák: a politikailag monopolizált érdekérvényesítések és függőségek és forráselosztás, s az ezekek hatására kialakuló politikai racionalitás a gazdasági magatartásban, a szelekciós szempontokban, valamint a források elosztásában és elszívásában. Ezek eredményezik a politikai racionalitás alapján keletkező elosztási kényszer-pályákat, amelyek biztosítják a rendszer politikai racionalitás alapján történő újratermelődését. A szerkezeti és a nyomukban kialakuló dinamikai csapdák magyarázzák, hogy a gazdasági hatékonyság szempontjai miért hiányoznak a pártállami rendszer újratelődéséből.

A pártállam alapelemeiből [párthierarchia, állami hierarchia, államilag monopolizált gazdaság (erőforrások), összekötőszálak, visszacsatolások], azok kapcsolódási és működési elveiből keletkező szerkezeti és dinamikai sajátosságok *önhasonló* természetűek. Ez azt jelenti, hogy e tényezők időben, térben, különböző aggregációkban és a pártállami szerkezet különböző állapotában is fellelhetőek. E sajátosság lehetővé teszi a számunkra azt, hogy megalkossuk az „önhasonló egység” fogalmát a pártállami háló közegében. Az elemzés egyszerűsítése érdekében nevezzük önhasonlónak az egységek akármelyikét, az összetettség akármely szintjén, akármely időben és a szerkezet akármilyen állapotában. Alegységeknek nevezzük azokat, amelyek a megfigyelt aggregáció alsóbb szintjein helyezkednek el; szupraegységnek pedig azt, amelyben a vizsgált egység a felsőbb aggregáció alegységeinek valamelyike. (Az önhasonló tu-

lajdonságok létéből következik, hogy csak elemzési nézőpont kérdése, hogy egy adott egységet minek tekintünk: alegységnek-e vagy szupraegységnek.) Aggregációs szinttől függetlenül a hatalmi szerkezet az egyéni szereplők interaktivitására épül.

Az önhasonlóság elve alapján az IPS-modellben a pártállami hatalmi szerkezetek egymással összehasonlíthatóak – legyenek azok nemzeti szintű egységek vagy a fölötti vagy alatti aggregációk. Az összehasonlítás lehetősége akkor is fennáll, ha szélsőséges eltérések mutatkoznak nagyságban, geopolitikai elhelyezkedésben, kulturális sajátosságokban, történelmi hagyományokban, a történelmi feltételekben, a társadalom és a gazdaság fejlettségi szintjében a pártállam kialakulásakor. Az összehasonlítás lehetősége akkor is fennáll, ha radikálisan eltérő volt az aktuális nemzetközi környezet és a háló állapota, legyen az akár az az időszak a sztálinista szerkezet kiépülése, vagy amikor a sztálinizmust revízió alá vették, vagy éppen az, amikor a klasszikus vagy a reformszocialista fázisban voltak.

Az *eltérések* a pártállamok között az általános (önhasonló) vonásokon *közepette* fedezhetők fel. Az eltéréseket a következő tényezők hozzák létre: a hierarchikus függőségi szálak mélysége (hosszúsága) (ez utal a függőségek szigorúságára); az összekötőszálak kiinduló helyének eloszlása a párthierarchiában; sűrűségük, kiterjedésük és mélységük a nem párthierarchiában; a lehetséges visszacsatolások kiindulópontja, érkezési szintje a párt vagy állami hierarchiában; sűrűségük és halmozottságuk (koncentrált vagy szétszórt) bizonyos csoportok esetében; a forráselosztás és elszívás jogosítványának eloszlási változatai az adminisztratív szintek között. E változatok eltérő kombinációtól függ a *hatalom eloszlása* a pártállamokban az *egyedi* döntéshozók szintjén (Csanádi, 1997b). A következő fejezetben arról lesz szó, milyen kölcsönhatás fedezhető fel a szerkezeti változatok és a pártállami hatalmi közeg szerkezetébe és dinamikájába ágyazott költségvetési korlát között? E kölcsönhatás milyen sajátos következménnyel jár a döntéshozók magatartására és a háló újratermelődésére?

AZ ELTÉRŐ HATALMI ELOSZLÁSOK DINAMIKÁJA: A HATALOMBA ÁGYAZOTT KÖLTSÉGVETÉSI KORLÁT SZEREPE

Az egységek önhasonló volta és a sajátos hatalmi eloszlások következtében az egységeken belül a különböző aggregációkban egy-egy egység alegységként részese lehet egy adott hatalmi eloszlásnak, miközben saját alegységei viszonyában egy másik hatalmi eloszlás részese. E kétféle hatalmi eloszlás összhatásából következik az adott egység különböző vagy azonos mértékű erőforrásvonzó (nyomásgyakorló) képessége, ellenálló képessé-

ge, valamint erőforrás-elszívó és allokálóképessége (kényszere). Mivel e kombináció határozza meg a lefele és felfele kialakuló költségvetési korlátok összhatását is, és vele az adott egység *újratermelődésének körülményeit* is, emiatt a költségvetési korlát szerkezetfüggő összhatását *újratermelődési (reprodukciós) korlátnak* nevezem. Egyfelől az önhasznoló egység forrás-vonzó és ellenálló képességének kombinációja határozza meg az alulról felfele kezdeményezett interakciók jellegét és az erőforrások mérlegét. Másfelől az egység erőforrás-elszívó és -elosztó képességének (kényszerének) kombinációja határozza meg a fentről lefele kezdeményezett interakcióinak jellegét és erőforrásmérlegét. Így az egység reprodukciós korlátja az újratermelődés során lefele és fentről lefele irányuló interakcióinak az eredménye. Az interakciók *jellegét* pedig az adott *hatalmi eloszlás sajátosságai* alakítják felfele és lefele. Az eltérő erőforrás-vonzó, ellenálló, erőforrás-elszívó és -elosztó képességek kombinációja magyarázza, hogy az egység reprodukciós korlátjának keménysége és puhasága *különböző*. A reprodukciós korlát eltérő puhaságának és keménységének *eloszlása szelektív* – a hatalmi eloszlás *szerkezeti változataihoz alkalmazkodik* – térben (mind felfele, mind lefele) és időben is. Ezért, a kombinált IPS költségvetési korlát, vagyis a reprodukciós korlát *szerkezetspecifikus* lesz.

A fentiekből az is következik, hogy egy adott egység szelektíven puha vagy kemény reprodukciós korlátja az újratermelődés során magában foglalja a *hiány* strukturális jellegét is: kemény reprodukciós korlát esetén a hiány tényét, puha reprodukciós korlát esetén a hiány „hiányát”. Következésképpen a hiány is a hatalmi viszonyokhoz alkalmazkodva szelektív. A szelektíven keményedő reprodukciós korlát és a szelektíven növekvő hiány azonos körülmények között fejlődik ki, ha feltételezzük, hogy a hiány minden termelési tényezőt magában foglal (termék, munkaerő, pénzügyi input) és a külső erőforrásokat nem vesszük figyelembe. A reprodukciós korlát időleges vagy tartós keményedése (hiány) vagy puhulása nemzeti vagy alacsonyabb szinten nem zárja ki az egységeken belüli szelektív hiányt. Az adott hatalmi szerkezeten belül a hiány megszüntetéséhez és a reprodukciós korlát puhításához ugyanazok a motivációk és magatartások vezetnek.

A reprodukciós korlát dinamikája a szerkezetben

Említettük, hogy a rendszer szerkezeti és dinamikai csapdáinak tulajdonítható, hogy hiányzik a gazdaságossági kontroll. Ennek következtében a reprodukciós korlát a puhaság irányába – fizikai szóhasználatlal élve – „instabil”. E tendencia miatt időről időre az erőforrások elszívása vagy vonzása gazdaságossági

korlátok híján az adott hatalmi szerkezet korlátaiba ütközik, akár azért mert az aleggységek ellenállnak, akár azért, mert az ellenállni nem képesek elszívható erőforrásai kiapadtak. Más szóval, a reprodukció szerkezeti és dinamikai sajátosságai alkalmanként *szerkezetileg kemény reprodukciós korláthoz*, s vele erőforráshiányhoz és kohézióvesztéshez vezetnek az adott egységben.

Mind a puha, mind a kemény reprodukciós korlát időlegesen vagy hosszabb távon lehet jelen az egyes hatalmi szerkezeti változatokban. Vajon befolyásolják-e a szerkezeti sajátosságok annak az időszaknak a *hosszúságát*, amikor a reprodukciós korlát keménnyé válik? Másképpen: szerkezetfüggő-e a reprodukciós korlát bekeményedésének gyakorisága? Befolyásolják-e továbbá a szerkezeti sajátosságok azt az időtartamot, ami alatt a szerkezet kohéziója újratерemthető? Azt állítjuk, hogy mind a reprodukciós korlát *keményedésének gyakorisága*, mind a reprodukciós folyamat előtt álló akadályok eltávolítása, s ezzel a kohézió újratерemtsége *szerkezet-specifikus*: egységen belüli hatalmi eloszlás sajátosságaitól és annak dinamikájától függ.

Ha a hálón belül az ellenálló képesség alacsony, akkor az az időtartam, amíg a reprodukció eléri a szerkezeti korlátait (keménnyé válik), hosszú, ha az ellenálló képesség nagyobb, ez az időtartam rövidebb. Ugyanakkor eme feltételek nemcsak a keményedés gyakoriságát, hanem a kohézió újratерemtsége szükséges idejét is befolyásolják. Minél inkább képes egy adott egység a nyomásgyakorlásra a hálóban az aleggységek alacsony ellenálló képessége következtében, annál rövidebb lesz az idő, amíg a reprodukciós korlát kemény marad, és amely alatt a kohézió újratерemthető és annál hosszabban marad fenn a kohézió.

Amikor a szerkezet összetartó ereje a forráshiány következtében gyengül, e körülmények arra is mozgósítanak, hogy a kohéziót azonos vagy megváltozott hatalmi eloszlásban újratерemtsék. Ennek érdekében, a várakozásoknak megfelelően, mindegyik hatalmi kombináció sokféle lehetséges akciót indít el. Minden egyes akció eredménye azonban a szerkezeti korlátok hatását tükrözi. Az akciók nem közvetlenül a puha reprodukciós korlát elérését célozzák, hanem a forrásszerzés ilyen vagy olyan módozatait az önreprodukció érdekében. Míg a szelektíven puhuló, illetve keményedő reprodukciós korlátok meghatározzák a motivációt, a hatalmi eloszlás konkrét szerkezeti feltételei határozzák meg és alakítják a lehetséges magatartásokat és stratégiákat a reprodukció során. Más szóval, az egység alkulhelyete által meghatározott domináns feltételek erőszakolják ki az alkalmazkodás és motivációk jellegét, így nemcsak a motivációk, hanem a magatartások is szerkezet-specifikusak.

Milyen *eszközök* állnak a döntéshozók rendelkezésére a kohézió újratерemtsége? Vajon ezek az eszközök függetlenek-e a

szerkezeti sajátosságoktól? Azt állítjuk, hogy az ellenálló képesség és forrásvonzó és elszívóképeség a hálón belül meghatározza azokat a lehetséges eszközöket, amelyek alkalmasak a további forráselszívás és -elosztás előtt tornyosuló akadályok elhárítására és a kohézió újrateremtésére.⁴ Sőt, a politikailag észszerű motivációk és magatartások léte, valamint a hatékonysági kontroll hiánya következtében ezek a szerkezetkonform reprodukciós eszközök akkor is fennmaradnak, ha minden jel az ellenkezőjére int: növelik a feszültséget vagy a kohézióvesztést, s hozzájárulnak a szerkezet bomlásához vagy visszahúzódásához. Az alternatív eszközök alkalmazására vagy nem merül fel az igény, vagy, ha mégis bevetik őket, fennakadnak az adott hatalmi szerkezet ellenállási pontjain, és ezáltal vagy „formára igazodnak”, vagy megtartó (ellenálló) képesség híján visszafordíthatók. Így nem csupán a reprodukciós korlátok, a motiváció és a magatartás, hanem a reprodukciós eszközök is szerkezet-specifikusak.

Amikor a reprodukciós folyamat a csapdák miatt szerkezeti korlátokba ütközik, egyszerre erősödik a döntéshozók nyomása és erőfeszítése a status quo megváltoztatására, a hálóból való kilépésre és/vagy további erőforrások szerzésére.⁵ A status quo megváltoztatása szerkezeti (hatalmi eloszlás) kihívást jelent, a kilépés a hálóból pedig túlnyomóan gazdaságit. A hálón kívüli környezetben – akár az országon belül, akár nemzetközi keretek között – a hatalmi szerkezet, amely politikai racionalitásra épül, gazdasági korlátokba ütközik.⁶ Ennek alapján a piaci szempontú *költségvetési korlát* fogalmát az önhasznó egység és a hálón kívüli környezet viszonyában értelmezzük. Ebben az esetben az egység költségvetési korlátja (viszonyának eredménye külső környezetéhez) lehet puha vagy kemény. A hálón belüli reprodukciós korlát és az ezen kívüli költségvetési korlát dinamikája szoros kapcsolatban áll egymással.

Amikor a reprodukciós korlát puha, vagyis a reprodukció nem ütközik szerkezeti korlátokba, akkor az egység és környezete viszonyában kialakuló puha költségvetési korlátnak a belső dinamika *lehetőségeit tágító* szerepe van. Amennyiben a reprodukciós korlát keményedik, de a hálón kívülről rendelkezésre állnak erőforrások, az egység költségvetési korlátja puha.⁷ Ebben az esetben a puha költségvetési korlátnak *fenntartó szerepe* van, hiszen a háló belső dinamikája rugalmasan „lefordítja” és formára igazítja (az erőviszonyokhoz adaptálja) a környezeti hatásokat a politikai racionalitás szempontjai és a reprodukciós kényszerpályák szerint. Emiatt a reprodukciós korlátok puhulnak, a status quo megváltoztatására irányuló erőfeszítések pedig lanyhák (korlátozottak) maradnak, csakúgy, mint az alkalmazkodásra irányuló nyomás. Így a hálón kívülről származó erőforrások *segítenek* a szerkezeti kihívások elkerülésében.

Más a helyzet akkor, amikor a reprodukciós korlátok keményednek, és a hálón kívülről származó erőforrásszerzés (vagy elszívás) lehetősége szintén csökken. Ebben az esetben megerősödnek azok a törekvések, amelyek a status quo megváltoztatására és a hazai és nemzetközi nyomásokhoz történő igazodásra irányulnak. Amennyiben a belső keményedő reprodukciós korlát tartósan együtt érvényesül a keményedő költségvetési korláttal, a szerkezeti és dinamikai csapdák miatt csökken az összetartó erő. Ez a változás lehet ideiglenes vagy végleges; végbemeget átalakulás helyett, és vezethet a visszafordíthatatlan bomlás és összeomlás irányába.

Hogyan csoportosíthatók a szerkezeti mintázatok, a belőlük fakadó újratermelődési és fejlődési dinamikák?

A hatalmi eloszlás főbb mintázatai

A pártállamok fejlődését és átalakulását – a rendszer újratermelődése szempontjából – a hatalmi eloszlás sajátosságai és az ezeknek megfelelő dinamikák alapján csoportosíthatjuk. A hatalmi eloszlás három főbb szerkezeti tényezőt foglal magába: (1) az összekötőszálak eloszlását, (2) a gazdaságból kiinduló strukturális visszacsatolások létét, valamint (3) az erőforrások elvonása és elosztása feletti adminisztratív rendelkezés eloszlását.

A fenti elemek változatai alapján három fő mintázatot határozzunk meg: (I) önkizsaroló, (II) önbomlasztó és (III) önzugorító. A hatalmi eloszlás mintázatai lesznek felelősek a hálón belül az eltérő forrásszerző, -elosztó, -ellenálló és -elszívó képességért. Ezek a változatok határozzák meg a mintázaton belül a szerkezeti korlátokat, és hatnak a reprodukciós korlát keményedésének gyakoriságára.

Az önkizsaroló pattern: ebben a mintázatban a hatalmi eloszlás olyan, hogy mind a forráselszívás, mind a források elosztása központosított, csakúgy, mint az összekötő szálak kiindulópontjai, és gyenge vagy kevés gazdasági visszacsatolás van a hálóban. A korlátozott mértékű visszacsatolás általában gyenge ellenálló és forrásvonzó képességet jelent a háló egészén belül.

Minél gyengébb az alegységek ellenállása és befolyásolóképesége az összekötő szálakon és visszacsatolásokon keresztül, annál nagyobb az egység nyomásgyakorló képesége az adott hatalmi eloszlásban. Ezért ebben a mintázatban az egész aggregációnak korlátlan a forráselszívó képesége, más szóval reprodukciós korlátja puha. Aggregációs szinttől függetlenül, ezekben az esetekben az alegységektől az erőforrásokat politikai kampányok révén és/vagy erőltetett szerkezetátalakítások segítségével szívják ki. Az erőltetett szerkezetátalakítás az erőforrások vagy közvetlenül az erőforrás-hordozók erőltetett át-

1. sz. táblázat. A hatalmi elosztás alapvető mintázatai a pártállamban és ezeknek megfelelő önreprodukció és átalakulás

REPRODUKCIÓS MINTAZATOK	ÖNKISZAROLÓ	ÖNBOMLASZTÓ	ÖNZSUGORÍTÓ
A hatalom elosztása	Központosított erőforrás-elvonás és -elosztás, központosított összekötőszálak, kevés és gyenge visszacsatolások	Központosított erőforrás-kivonás és -elosztás, központosított (vagy relatíve decentralizált) összekötőszálak és erős gazdasági visszacsatolások	Részben decentralizált erőforrás-elvonás és -elosztás, valamint összekötőszálak, erős gazdasági visszacsatolással
Az egység és alegységei közötti viszony	Az alegységek ellenálló és forrásvonzó képessége korlátozott	Az alegységek szelektíven erős erőforrásvonzó (ellenálló) képessége	Az egységek szelektíven erős ellenálló (forrásvonzó) képessége
Reprodukciós korlátok	Az egység szintjén a reprodukciós korlát RITKAN KEMÉNY a korlátlan erőforrás-kivonás lehetősége miatt	Az egység szintjén a reprodukciós korlátok időnként keménnyé válnak, amikor az adott hatalmi szerkezetten keretében nincs lehetőség a további forráselszívásra	Az egység szintjén az erőforráskorlát gyakran válik keménnyé a reprodukció során, az egység gyenge forráselszívó képessége következtében
Erőforrásszerzés módjai	Erőltetett erőforrás-átcsoportosítás a hálón belül (nincs reform). Az újraelosztás politikai racionalitáson alapul	A hálón belüli erőforrások mozgósítására tett erőfeszítések (erőforrás-mobilizáló reformok), miközben politikai racionalitásra alapuló elosztási kényszerpályák jönnek létre	Erőfeszítések a hálón kívülről elszívható erőforrások megteremtésére (erőforrás-teremtő reformok), miközben a politikai racionalitáson alapuló kényszerpályák a hálón belül fennmaradnak

Gazdasági fejlődés	Politikai prioritásra alapozott erőltetett gazdasági növekedés, amely gazdaságilag aláássa a rendszert	A hálón belüli kedvezményezettek puha reprodukciós korlátja következtében kialakuló gazdasági recesszió, miközben reformeszközök követezik be az egység szintjén a mind gyakrabban keményedő reprodukciós korlát hatására	A hálón kívüliek kemény költségvetési korlátja ösztönözte gazdasági növekedés, és reformeszközök a hálón belüli egységek tartósan keményedő reprodukciós korlátja miatt
A háló állapota	Sértetlen marad	A pozícióstuktúra, tevékenységsszerkezet és szervezeti struktúra „lefedésének” egyre csökkenő képessége; az összekötő szálak decentralizálása a hatékonyabb helyi kontroll érdekében, valamint azért, hogy a terhektől és az azzal kapcsolatos felelősségtől megszabaduljanak; a hálón belüli aktivitás lanyhulása az elosztható erőforrások hiánya miatt	A háló relatív és abszolút összehúzódása és kiürülése. A hálón belüli tevékenységek, pozíciók és szervezetek ellenőrzésének romló feltételei, az összekötőszálak decentralizációja a helyi egységek hatékonyabb ellenőrzése érdekében, privatizáció a terhektől való megszabadulás érdekében, a háló elhagyása
Az átalakulás szekvenciája	(1) Hirtelen összeomlás (2) A bomlás párhuzamos az átalakulással az összeomlás után	(1) Bomlás (2) Bársonyos összeomlás (3) Átalakulás	(1) A bomlás párhuzamos az átalakulással (2) Előrehaladó, részleges és elhúzódó rendszerelhalás

csoportosításához vezet. A gyenge ellenálló képesség miatt a reprodukciós korlát puhasága hosszan tartó, hiszen az erőltetett erőforrás-átcsoportosítás érdemleges ellenállás nélkül ismételtető.

Az erőforrás-átcsoportosítást a következő példákkal érzékeltehetjük: a termékszerkezet változtatása, vállalatok összevonása, mezőgazdasági egységek összevonása vagy szétszedése Romániában, Magyarországon vagy Kínában (Pető–Szakács, 1985; Barnett, 1967; Crowther, 1988). Ide tartozik például a gazdaságirányító apparátus átszervezése, összevonása Magyarországon (Csanádi, 1981, Voszka, 1980) a hatvanas évek elején, a hivatalos kormányzati költségvetésen kívüli („off budgetary” és „extra budgetary”) jövedelmek elvonása Kínában (Huang, 1996; Lin, 1989; Wedeman, 2000) a kilencvenes évek második felében. Hasonlóképpen ide sorolhatjuk az erőltetett exportot a behozatal pénzügyi fedezése érdekében Magyarországon a hetvenes évek végén (Csanádi, 1984), vagy az erőltetett alapképzést és tőkeemelést, a munkások erőltetett részvényvásárlását (Smyth, 1998) és az állampapírok erőltetett felvásárlását Kínában a kilencvenes években (Világbank, interjú, 2000). Ugyanígy jellegzetes eszköznek tekinthetjük a vállalati döntési hatáskörök átcsoportosítását, a munkaerő és a tőke erőltetett átcsoportosítását az ipar és a mezőgazdaság közötti ár-olló fenntartásával az ipari beruházás előnyére. Ide tartoznak a rögzített árak, bérek, valamint a kötelező állami felvásárlás (beszolgáltatás) alacsony ára.

Amíg az újratermelődés az önkiszipolyozó mintázatban a fenti eszközökkel szinte korlátlan (puha), nem lesz szükség a forrásszerzés érdekében végrehajtandó prioritásváltásra, alkalmazkodásra vagy más eszközök alkalmazására. A gazdasági és emberi erőforrások a fizikai korlátaikig lesznek kizsarolva, mint Romániában a nyolcvanas évek végéig (Verdery és Kligman, 1990), Észak-Koreában még a kétezres évek elején (Eberstadt, 1998), vagy Kínában a nagy ugrás és a kulturális forradalom idején (Barnett, 1967, McFarquhar, 1972, 1983). Ez az újratermelődési folyamat fenntartja a hatalmi háló adott helyzetét (ellenőrző és átfogóképességét). Ezek a rendszerek emiatt politikailag stabilak maradnak, a gazdasági szempontból irracionális költségek és a gazdasági és emberi erőforrások végletes kizsarolása és a társadalmi feszültségek folyamatos növekedése ellenére. A gazdaság működésének politikailag racionális módja akkor, amikor a hálón belül nincs vagy korlátozott az ellenálló képesség, és a nehézipar kedvezményezett irányú növekedésének sincs korlátja, gazdaságilag és társadalmilag aláássa a rendszert.

Amikor ebben a mintázatban az önhasonló növekedési motívációk és növekvő feszültségek végül is megkeményítik a reprodukciós korlátot, s ez egybeesik tartósan a háló és külső kör-

nyezete viszonyában keményedő költségvetési korláttal, az további erőltetett átszervezést és forrásközpontosítást indít el, fokozott politikai nyomással párosulva. Az erőltetett újratermelődéssel ideiglenes megtorpanása és az erőltetett átcsoportosítás visszafogása akkor következik be, ha a reprodukciós korlát keményedése és a megnőtt feszültségek egybeesnek a hálótól független, véletlen események okozta stabilizációs kényszerrel. Ilyen például az egységen belüli vezércsere a vezér halála következtében, vagy hasonló válsághelyzet a nagyobb aggregációban, amely az alegységeket is megrázza.¹¹ A mintázat megváltozása vagy a rendszer összeomlása akkor következik be,¹² amikor a növekvő feszültségek és a megnőtt külső és belső nyomás egybeesnek a kiszélesedő külső politikai lehetőségekkel (például a nagyobb aggregációban a vezető (várható) halála, vagy szomszédos önhasonló egységek összeomlása). Erre alapozva az eliten belül hatalmi harc bontakozik ki a hatalom birtoklásáért (Bunce, 1999, 131. old.). Így az összeomlás, ami a jellegzetes kapcsolati és működési elvek és velük együtt a reprodukció szerkezeti ösztönzőinek eltűnésével jár, ezekben esetekben hirtelen és drasztikus lesz. Azért lesz ilyen, mert az összeomlást nem előzték meg fokozatos változások a hálóban; a gazdasági válság az önkizsárolás következtében mély; a társadalmi feszültség a robbanásig terjed; nem fejlődtek ki korábban azok a koherens gazdasági vagy politikai erők, amelyek képesek lennének a hatalom átvételére az összeomlott rendszerben, és hiányzanak a gazdasági válság mélységének csökkenését szolgáló erőforrások is. Ezekben az esetekben a rendszer maradék elemeinek a bomlása és az átalakulás párhuzamosan zajlik a rendszer összeomlása után. Ez a körülmény halmozott bizonytalanságot, fokozottan rövid távú gazdasági magatartást, súlyos korrupciót, mély és elhúzódó gazdasági válságot, a gazdasági egyensúly megteremtésének lassú és rögös útját, a nehézkes alkalmazkodást a követelményekhez hoz magával az átalakulás során.

A második mintázatot *önbomlasztó patternnek* hívjuk. Ebben a hatalom eloszlása olyan, hogy az összekötő szálak vagy központosítottak, vagy decentralizáltak, az erőforrás elvonása és elosztása központosított, de a szerkezetben erős gazdasági visszacsatolások léteznek. Ez azt jelenti, hogy erős a válogatott alegységek ellenálló és forrásvonzó képessége. Ebben az esetben azonban az erős forrásvonzó és ellenálló képesség meg is akadályozza azt, hogy az újratermelődéssel az erőltetett erőforrás-átcsoportosítás eszközeivel történhessen. A modell fogalmaival élve az erőltetett erőforrás-átcsoportosítás törekvéseit a belső ellenálló képesség formára igazítja, vagyis szelektív bevetésével alkalmazkodik a hatalmi viszonyok sajátosságaihoz. Az erőltetett erőforrás-átcsoportosítás korlátozott lehetősége, a rendszer önhasonló motivációs és magatartásbeli tulajdonságai,¹³

valamint a visszacsatoltak szelektíven puha reprodukciós korlátja és viszonylag erős ellenálló képességük következtében a rendszer e mintázatban *gyakrabban* ütközik reprodukciós korlátokba. E tényezők miatt a kohézió újratерemtése is hosszabb ideig tart, mint az előző patternben. Minél gyakrabban válik keményy a reprodukciós korlát és minél hosszabb időbe telik a kohézió újratерemtése, annál erősebb lesz az egységben a motiváció arra, hogy az újratерmelődés forrásainak feltárása érdekében más eszközöket vessenek be. Azt állítjuk, hogy az adott körülmények között az adott hatalmi eloszlásban a reformok kerülnek előtérbe, mint olyan eszközök, amelyekkel erőforrásokat lehet mozgósítani a szerkezet összetartó erejének újratерmelődéséhez. A reformintézkedések felerősödése azon alapul, hogy a reformerek és a konzervatívok eltérő motivációin – a hatalmi szerkezet megváltoztatását, illetve fenntartását célzó – hasonló törekvései (további erőforrás feltárása) a kohézióvesztés időszakában egybeesnek.¹⁴

E reformok nem tartalmazzák a termelési tényezők szabad áramlását, sokkal inkább azok szerkezeti közegének átalakítását. Forrásmozgósító reformoknak fogjuk hívni azokat az akciókat, amelyek a hálón belül maradnak, és azáltal tárnak fel erőforrásokat, hogy a gazdasági szereplők, mint erőforrás-hordozók *működési közegét* alakítják át. Konkrétabban: vannak olyan eszközök, amelyek az *állam szerepét* korlátozzák azáltal, hogy csökkentik egyedi döntési kényszerét, ezáltal növelve a gazdasági egységek vezetőit. Ilyen például a majdnem piaci árak bevezetése, a jövedelemmegosztási konstrukciók vagy jövedelemadó rendszer, vállalati jövedelemadó rendszer, a kötelező tervezés szerepének csökkentése, a beszerzéssel, értékesítéssel és kereskedelmi partnerekkel kapcsolatos döntések decentralizálása, beruházással, kivittel, behozattal kapcsolatos döntési hatáskörök decentralizálása. Az erőforrások mozgósítását a szelektív elosztás *hatókörének* szűkítésével is el lehet érni (például szűkítve az addigi kedvezményezették körét vagy az ezek között elosztásra szánt erőforrás nagyságát). Hasonló eredménnyel jár, ha az aleggységek *erőforrásvonzó és ellenálló képességét* csökkentik. Például politikai tőkéjük gyengítésével, ha az őket potenciálisan támogató ágazati minisztériumokat felszámolják, vagy ez utóbbiakat megfosztják érdekérvényesítő képességüktől és funkcióiktól, ahogy ez Magyarországon történt 1981-ben (Csanádi, 1985a). A politikai tőke csökkentésének másik módja a vállalatvezetőkre vonatkozó nomenklátúra (káderhatáskör) decentralizálása alacsonyabban elhelyezkedő, politikailag kevésbé súlyos szintekre. Hasonló eredményeket lehet elérni az aleggységek közvetlen alkuképességének csökkentésével, ha megszüntetik azokat a kedvezményezett kapcsolataikat, amelyekkel a pártállami döntéshozás magasabb szintjeit érik el.

A visszacsatoltak jelentős erőforrásvonzó és ellenálló képessége miatt, valamint a változatlan szelekciós szempontok következtében azonban a mozgósított erőforrásokat továbbra is a politikai racionalitás szempontjai szerint osztják el. A szerkezeti és dinamikus csapdák tehát továbbra is fenntartják az elosztási kényszerpályákat, és hozzájárulnak a kedvezményezett csoportok puha reprodukciós korlátjának konzerválásához. A csapdák fenntartják továbbá a kedvezményezettek korábbi magatartását, és előidézik a reprodukciós korlát keményedését azok esetében, akik a kedvezményezettek köréből kimaradtak. A szerkezeti sajátosságok megnövelik a reprodukciós korlát keményedésének és a kohézióvesztés gyakoriságát, és ez által a reformok bevetésének gyakoriságát is, párhuzamosan a további forrásmozgósítás képességének hanyatlásával. A dinamikus csapdák következtében ez a hanyatlás anélkül zajlik, hogy képes lenne a rendszer a kedvezményezettek puha reprodukciós korlátja által korábban kitaposott kényszerpályáiról letérni (Csanádi, 1997b, 229. old.; Steinfeld, 1998, XIII–XV., 3, 18–21. old.; Gordon–Li, 1997, 2. old.).

Eközben a decentralizáló reformok hatására fokozódó nehézséggel jár a döntéshozás hagyományos kontrollja az összekötő szálak mentén (D_2). Egyre nehezebb velük „lefedni” a növekvő mennyiségű és fajtájú tevékenységet, szervezetet és pozíciót. Sőt, a hálón keresztüli interakciók intenzitása, s a visszacsatolások előnyeinek igénybevétele lanyhul, hiszen a hálón keresztüli erőforrás-elosztással összefüggő várákozások a forráshiány következtében csökkennek. Források híján a korábbi kedvezményezett kör a döntéshozók számára hatalmi háttér helyett teherre válik, s igyekeznek tőlük megszabadulni: például vállalatok szétbontásával (Voszka, 1988), az összekötő szálak decentralizálásával és vállalatokhoz kinyúló szálak részleges visszahúzásával vagy vállalaton kívülre helyezésével (Csanádi, 1997b). Az önreprodukció fenntartása érdekében tett, ismétlődő erőfeszítések fokozatosan szétbomlasztják a rendszert anélkül, hogy alternatív erőforrásokat teremtettek volna és alternatív racionalitású magatartást alakítottak volna ki, miközben a rendszer összetartó ereje csökken, és erősödik a gazdasági recesszió.

Amikor az adott szerkezetben a további erőforrás-kivonás vagy -szerzés lehetősége híján a reprodukciós korlátok tartósan keménnyé válnak és a kohézió tartósan csökken, akkor felgyorsul az összekötő szálak decentralizációja. A reformintézkedések a forráselszívás hatáskörét is részlegesen decentralizálják, megerősödnek továbbá azok az erőfeszítések, hogy hálón kívülről, vagy magasabb szintű aggregációból szerezzenek be újabb erőforrásokat. A hálón kívülről beszerezhető források – amennyiben az egység költségvetési korlátja a hálón kívüli környezet viszonyában puha – *lelassítják* a bomlás folyamatát, és segítsé-

gükkal a belső erőforráshiány dacára a korábbi hatalmi eloszlás megőrizhető. Amennyiben a költségvetési korlát hosszan tartóan kemény és tartósan együtt mozog a hálón belüli kemény reprodukciós korláttal, a szerkezet újratermelődési feltételei oly mértékben romlanak, s a bomlási folyamat oly mértékben gyorsul fel, hogy a kohéziót már nem lehet újratermelni, és a rendszer összeomlik. A bomlási folyamat fokozatosan terjed ki a pártállam egyes alapelemeire: először az állami döntéseket érinti, majd az összekötő szálakat és ezáltal a párthierarchiát. Az összeomlás lágy (bársonyos) lesz, az állami tulajdon átalakulása pedig az összeomlást követően zajlik le. Ott, ahol a forrásmozgósító reformok vannak túlsúlyban, a bomlás, az összeomlás és az átalakulás *egymás után* – szekvenciálisan – következik be.

A harmadik típusú hatalmi eloszlásmintázatot *önsorvasztónak* (*visszahúzódnak*) nevezzük. Ebben a mintázatban az összekötő szálak centralizáltak vagy relatíve decentralizáltak, a döntéshozók erős gazdasági visszacsatolásokkal rendelkeznek, és az erőforrás-kivonás és -elosztás képessége a szerkezetben részben decentralizált. Emiatt a szerkezetben jóval nagyobb a beavatkozásokkal és elvonásokkal szemben az ellenálló képesség, mint a másik két patternben. E körülmények között sem az erőltetett erőforrás-átcsoportosítás, sem az erőforrás-mozgósító törekvések nem biztosítanak elegendő forrást a szerkezet újratermelődéisére. Így a reprodukciós korlátok igen gyakran válnak keménnyé. Emiatt az erőforrás utáni hajszá során a hálón belül vagy folyamatosan szabadulnak meg az elosztás terheitől, a felelőségeket – a költségeket vagy a kiadások tárgyát – decentralizálják, hálón kívülre helyezik vagy felszámolják, és/vagy engedélyezik a hálón kívüli területek növekedését, vagy a magántőke beszivárgását a hálóba, a további erőforrás-szerzés érdekében.

Például kivonható erőforrások keletkeznek azáltal, hogy engedélyezik a hálón kívüli egységek számának növelését, és ösztönzik az intézményes feltételek megteremtését a hálón kívüli növekedési folyamat lezajlásához. Engedélyezik az állami vállalatok terven felül termelt termékeinek szabadpiaci áras eladását a jövedelemszerzés érdekében (Naughton, 1995, 8. old.; Denglian Jin és Haynes, 1997; Qian és Xu, 1993; Smyth, 1998). Javítják a hazai magánvállalatok alapításának feltételeit, megszüntetik a szövetkezeteket és ösztönözik a helyi magángazdálkodást. Megteremtik a külföldi közvetlen beruházás feltételeit vegyes vállalatokat alapítva, állami vállalatokat részvénytársasággá alakítva és felszámolva a munkaerő-áramlás, áralakulás termék- és tőkeáramlás adminisztratív korlátait.

A fentiek alapján hívjuk forrásteremtő reformoknak azokat az intézkedéseket, amelyeken keresztül a szereplők részlegesen vagy teljesen „kilépnek” a hálóból, és/vagy engedik a hálón kí-

vüli tér növekedését, és/vagy közvetlenül vonzanak külföldi beruházást a hálón kívülről. Ez a folyamat kiterjeszti a háló működésének alternatíváit (alternatív magatartást, tevékenységet, szervezetet, tulajdont, forrásokat és racionalitást). Emiatt azok a reformok, amelyek megnövelik a hálón kívüli területet, *relatívve zsugorítják* a hálót.¹⁵

A forrásteremtő reformok azonban a háló *abszolút* mértékű zsugorodását is kiváltják. Ez a folyamat kétféleképpen mehet végbe: vagy közvetlenül zajlik, vagy közvetetten. Akkor közvetlen, amikor az összekötő és a hierarchikus szálakat szándékosan visszahúzzák. Példa erre az, hogy Kínában a megyék alá tartozó egyre több adminisztratív területen (falvakban és faluközösségekben) a nomenklatúraeljárás helyett többes jelöléssel, önjelöléssel, közösségi jelöléssel, programkészítéssel és titkos szavazással járó akciók során helyi vezetőket választottak (Lai, 2004, Ding, 1987). Az olyan esetek is egyre gyakoribbak, amikor az állam részben vagy teljesen visszavonul – például különböző iparágakból – úgy, hogy az addigi állami feladatokat, illetve a feladatokat addig végző intézményeket számol fel (Csanádi és Lai, 2003). Ezek az akciók az összekötő szálakat is ritkítják, hiszen nincs, amihez kapcsolódjanak.

A háló abszolút zsugorodása közvetett hatásra is végbemehet. Ebben az esetben az összekötő szálak célpontjai és azok, akik a hierarchikus szálakhoz vannak csatolva, kilépnek a hálóból, vagy éppen csőd, felszámolás vagy privatizáció vagy éppen állami funkció vagy intézmény megszüntetése következtében eltűnnek. A gazdasági egységek eltűnése számos következménnyel jár: csökken az alárendelt egységek száma a hálóban, és cserébe relatíve növekszik az elosztható forrás a hálón belül a megmaradt alegységek számára. A privatizációval az egység számára a hálón kívül új és potenciálisan elvonható jövedelmet termelő egységek is létrejöhetnek.

Az abszolút zsugorodás közvetett útja az is, amikor a hálón belüli maradék erőforrások (tőke, munkaerő, szakértelem) a hálón kívülre áramlanak át, kiüresítve és lecsupaszítva a hálón belüli merev szerkezeteket. E folyamat oka a hálón kívüli erőforrásszerzés alternatív lehetőségeinek vonzereje. E lehetőségek arra ösztönzik a döntéshozót, hogy részlegesen vagy teljesen elhagyja a hálót, akár egyénileg (Gordon és Li, 1997, 1–2. és 23. old.), akár szervezatként (Voszka, 1997; Qian, 1996, 430. old., Smyth, 1997, 798. old.). A háló elhagyásával a szereplők kiürítik (lecsupaszítják) a merev szerkezeteket, hátrahagyva a terheket (Qian, 1996, 431. old.). Ez történhet úgy is, hogy csatlakoznak a hálón kívüli szférához, vagy úgy, hogy a hálón belüli erőforrásokat hálón kívülre pumpálják (például leányvállalat-alapítás révén, amely azután vegyes vállalatot hoz létre magánvállalatokkal). Mind a teherré vált forráshordozók levágása a függőségi szálakról, mind pedig a háló visszahúzódása és a

kompetitív munkaerő, szakértelem és tőke hálón kívülre történő átcsoportosítása a háló automatikus vagy erőltetett visszahúzódnását jelenti abszolút értelemben. A fentiekén túl a forrás-szerzés alternatív lehetősége következtében a háló igénybevételenek gyakorisága (intenzitása) is lanyhul.

Minél erősebbek a várakozások a reprodukciós korlát keményedése iránt és minél gyakoribb ennek előfordulása és minél intenzívebb a piaci nyomás a hálón kívülről (keményedő költségvetési korlát), annál nagyobb a késztetés a decentralizációra és/vagy a hálón kívülre lépésre. A felgyorsuló decentralizáció mellett a várakozások, késztetések és nyomások a forrásteremtő reformok felgyorsulását is előidézik. A forráshordozókat, eszközöket és funkciókat decentralizálják, van, ahol a hierarchikus és összekötő szálak elszakadnak vagy lógva maradnak, mert elvesztik tárgyukat, vagy maguk visszahúzódnak; van, ahol az állami tulajdont eladják vagy felszámolják, az állami bürokrácia összezsugorodik; van, ahol a háló kiürül és van, ahol a hálón kívüli termelési tényezők beszívárognak, miközben a hálón kívüli terület megnő. A fenti intézkedések gyakoriságának növekedése miatt a rendszer *alap-építőelemei* eltérő módokon fokozatosan *elsorvadnak*. Ezt a párhuzamos folyamatot a *jellegzetes motivációk és magatartások fokozatos eltűnése kísérik*: a bomlással, valamint a relatív és abszolút visszahúzódnással a rendszer fokozatosan átalakul. Az átalakulás *részleges (sporadikus) és fokozatosan terjedő*.

A három jellegzetes hatalmi eloszlás által behatárolt eltérő fejlődési utak, bomlás és összeomlás jelentősen befolyásolják az átalakulás sajátosságait. A patternek jelzik, hogy a gazdasági vagy a politikai átalakulás történik-e meg először. Behatárolják az összeomlás drasztikusságának mértékét, a bomlást és a maradék elemek átalakulását kísérő zűrzavar nagyságát és a bizonytalanság halmozottságát (Bunce és Csanádi, 1993; Csanádi, 1997b, 281–284. old.). A korábbi mintázat szerkezete és dinamikája és az ezen belüli sajátosságok befolyásolják, hogy milyen mélységű és időtartamú lesz az átalakulást kísérő gazdasági és társadalmi válság, mennyire lesz nehéz helyreállítani a makroegyensúlyt, milyenek a gazdasági reformok esélyei, milyen sebességgel és időzítéssel lehet átalakítani a szerkezet korábbi építőelemeit. A pattern átalakulási sajátosságai jelentősen hatnak a korrupció szintjére, a társadalom rétegződésének, rugalmas alkalmazkodásának mértékére, a törvényi eljárás bevezetésének nehézségeire és az ennek megfelelő magatartás kialakulására. Emiatt az összeomlást megelőző patternek nagymértékben befolyásolják a gazdaságpolitikai vezetés mozgásterét is a sikeres stratégiák kialakításában és alkalmazásában (Csanádi, 2003).

A reformok jellegzetességei a különböző patternek szerint

A mintázatok dinamikája választ kínál a reformok szerkezeti eredetére, szerepére és hatására a pártállamok újratermelődésének és átalakulásának közegében. A mintázatok dinamikája megoldással szolgál az összehasonlító reformirodalomban kialakult kemény vitákra a reformok ideális kiindulópontját, sebességét, sorrendjét és bevetésük ideális politikai berendezkedését illetően. Az összehasonlító reformirodalom egy vonulatában¹⁶ két, egymással jellegzetesen szembenálló nézet kristályosodott ki. Az éles választóvonal a felek abbeli meggyőződése között húzódott, hogy a reformok akkor hatékonyak-e, ha alulról, vagy ha felülről történnek; ha fokozatosan, vagy ha sokszerűen vezetik be őket; hogy először gazdasági vagy a politikai átalakulást kell-e végrehajtani, és hogy ezek sikeressége autoriter vagy demokratikus politikai berendezkedés esetén biztosított-e inkább (Csanádi, 2003, 99–121. old. Csanádi, 2004).

Ha ezeket az egymással szembenálló nézeteket tekintjük az ideális reformstratégiák kulcsának, minden egyes pozitív és negatív tényező ellenpéldáját is megtaláljuk a gyakorlatban. Az IPS-modellben felvázolt önhasonló vonások és a különböző mintázatok dinamikája alapján azonban azt állítjuk, hogy ez a modell és ezek a mintázatok a maguk sajátos dinamikájával, megoldással szolgálnak a fent vázolt ellentmondásra és a felek ellentétére is. Az 1. sz. táblázat, amely a három mintázat szerkezetét és dinamikáját írja le, kimondatlanul már tartalmazza azokat a dimenziókat a megfelelő mintázatokban, amelyek mentén az összehasonlító irodalom tudósai a legélesebb vitákat folytatják.

A 2. sz. táblázat a kritikus szempontokat illetően a rendszer közegében már kimondottan is tartalmazza az általános dinamika és a mintázatdinamika következményeit.

Az 1. sz. és 2. sz. táblázat eredményét összekötve tehát állíthatjuk, hogy rendszer összeomlása előtt az önkizsaroló patternben nincsenek reformok, míg akármelyik reform bevethető az összeomlás után, bár előtörténetük miatt mindegyik csak nagy nehézségek árán. Ebben a rendszerben a politikai átalakulás megelőzi a gazdaságit. Az 1. sz. táblázatból tudjuk, hogy az összeomlás hirtelen következik be, és a bomlás párhuzamos lesz a politikai és gazdasági átalakulással az összeomlás után, demokratikus politikai berendezkedés szabályai közepette.

Az önbomlasztó patternben összeomlás előtt a reformok leginkább felülről indulnak ki, fokozatosak és autoriter környezetben zajlanak. A politikai átalakulás megelőzi a gazdaságit a rendszer összeomlása után. Az összeomlás után, a patternen belüli változatoknak megfelelően, mind a sokterápia sikeres lehet a gazdasági átalakulás során, mind pedig a fokoza-

tos, akár felülről, akár alulról jövő reformok bevezetése. A rendszer összeomlását a bomlás megelőzi, s az átalakulás követi. Az 1. sz. táblázat szerint a rendszer összeomlás ebben a mintázatban bársonyos.

2. sz. táblázat. A reformok fontosabb jellemzői a különböző hatalmi mintázatokban

Reformok	ÖNKIZSAROLÓ		ÖN-BOMLASZTÓ		ÖNZSUGORÍTÓ	
	Össze- oml. előtt	Össze- oml. után	Össze- oml. előtt	Össze- oml. után	Össze- oml. előtt	Össze- oml. után
Alulról jövő	-	x	-	x	x	
Felülről jövő	-	x	x	x	x	
Fokozatos	-	x	x	x	x	
Sokkszerű		-	-	x	-	
Előbb a politikai	-	x	x		-	x
Előbb a gazdasági	-		-	x	x	
Autoriter rezsimben	-		x		x	
Demokratikus rezsimben		x		x		

Az önzugorító mintázatban mind a felülről, mind az alulról jövő reformok kialakulnak, mégpedig összeomlás előtt. A reformok fokozatosak és a gazdasági átalakulás megelőzi a politikait egy autoriterközegben. Az 1. sz. táblázatból tudjuk, hogy a bomlás és az átalakulás párhuzamosan zajlik a rendszer részleges és fokozatosan terjedő összeomlása során.

A fentiekre alapozva állíthatjuk, hogy a közeg és a mintázatok dinamikája meghatározza a reformok alkalmazását és kiinduló helyét a hálóban, a pártállam alapelemeinek átalakulását és azt a politikai rezsimet, amelyben a reformok végbemennek. Ezek a sajátosságok erősen befolyásolják a gazdasági és társadalmi feltételeket és a lehetséges stratégiákat az átalakulás során. Az önkizsaroló mintázatban a bomlással párhuzamos átalakulás mély és hosszan tartó gazdasági és társadalmi válsággal és halmozott bizonytalansággal párosul. Az önbomlasztó mintázatban az átalakulást, amelyet megelőz a szerkezet bomlása és a gazdasági hanyatlás, rövidebb *gazdasági válság* és alacsonyabb szintű halmozott bizonytalanság kíséri. Az önzugorító mintázatban a bomlás, amely párhuzamosan zajlik az átalakulással, *gazdasági*

gi növekedéssel jár együtt. Ez utóbbi azonban többnyire a hálón kívüli térben történik, míg a hálón belül a kohézió lazulása, feszültségek növekedése, gazdasági hanyatlás a jellemző. Ezeket a folyamatokat azonban az alternatív mező által létrehozott új tér és új források jelentősen megszelídítik.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az interaktív pártállami modellt olyan eszközként mutattam be, amely alkalmas arra, hogy használatával összehasonlító empirikus elemzést végezzünk még működő vagy már letűnt pártállamok szerkezeti és dinamikai, valamint átalakulási jellegzetességei között. A modell segítségével leírtam a pártállamok szerkezeti alapelemeit, ezek főbb kapcsolódási és működési elveit, amelyek az egyéni döntéshozók szintjén kialakult hatalmi szerkezetben rejlenek. Ezek a sajátosságok önazonosok, függetlenül az időtől, tértől, aggregációs szinttől és a szerkezet állapotától.

A szerkezeti és dinamikai sajátosságok alapján a modell rávilágít a pártállam működési csapdáira: a politika és a gazdaság interaktivitására az egyéni döntéshozó szintjén, a szerkezet kiépítésének politikai racionalitására és a hasonló motivációjú függőségi és érdekérvényesítési szerkezeti egyenlőtlenségekre. Segítségével ki tudjuk mutatni a politikailag racionális motivációkat és magatartást a beavatkozás, a szelekció, az elosztás, az elvonás, a folyamodás és az alkalmazkodás során, amely a háló szerkezetileg és nem gazdaságilag korlátozott önreprodukciójára vezet. Azáltal, hogy a modell beépíti a puha költségvetési korlát fogalmát a hatalmi viszonyokba, bemutatja, hogy a korlátok szerkezetileg nyilvánulnak meg és szelektíven puhák, a döntéshozók alkuképességének megfelelően. A hatalmi szerkezetbe ágyazott költségvetési korlát a forrásvonzó, forráselszívó, -elosztó képességek és a beavatkozással szembeni ellenálló képességek mérlegeként alakul ki. A szelektíven puha költségvetési korlát újraelosztási kényszerpályákhoz vezet, valamint a háló önreprodukciójának időszakonként keményedő korlátjához és a kohézió lazulásához. Tanulmányomban az önazonos vonások mellett a pártállamokra jellemző eltérő hatalmi eloszlás és dinamika szerkezeti hátterére is fény derül. E háttérre alapozva a modell három alapvető hatalmi eloszlási mintázatot és önreprodukciós dinamikát tartalmaz. Rámutat a keményedő reprodukciós korlát bekövetkeztének mintázatfüggő gyakoriságára, az erőforrás-kivonást és -elosztást szolgáló eszközök mintázattal függő fajtáira, és az önreprodukció útjainak, valamint a bomlás, az összeomlás és átalakulás mintázatfüggő jellegzetességeire.

A hatalmi eloszlás mintázatai választ adnak arra, hogy a háló önreprodukciós folyamatának közegében mi a reformok helye,

szerepe és hatása. Az önhasznó vonások, a különböző mintázatok és dinamikájuk, valamint mindezek összhatása az összeomlás utáni fejleményekre megmagyarázza mind a reformok kiindulási helyét, sebességét és egymásutániségét, mind pedig azt a politikai közeget, amelyben a reformokat bevezetik. A mintázatok és dinamikájuk arra is választ adnak, hogy miért van az, hogy egyes országokban egyáltalán nincsenek reformok és mégis van átalakulás, vannak reformok és nincs rendszerösszeomlás, miért van az, hogy a reformok dacára néhol a gazdasági hanyatlás, máshol pedig gazdasági növekedés a jellemző. Rámutatnak a káosz és a halmozott bizonytalanság eltérő szintjének szerkezeti hátterére, a gazdasági válság mélységének és tartósságának, a rövid távú szempontokat érvényesítő magatartás és a korrupció eltéréseinek szerkezeti hátterére, amely a stabilizáció és további reformstratégiák korlátját képezi.

Így, ha a reformokat és azok kimenetelét elemezzük, és ideális stratégiát akarunk megfogalmazni a reformok helyére, időzítésére és sebességére, valamint politikai közegére vonatkozóan, ha ezt rendszerbeli és mintázatbeli közegüktől elszakítva tesszük, megtévesztő és nem várt következtetésekre juthatunk. A szerkezeti sajátosságok és eltérő dinamikai hatásuk miatt nem lehet egységes reformstratégiát kialakítani. A rendszer és mintázat kontextusa híján a különböző sajátosságok és törvényszerűségek összekeverednek: alrendszerek egybeolvadnak rendszerrel és mintázattal, a különböző mintázatok homogenizálódnak, az egyes mintázatok és maga a rendszer összekeverednek és a különböző rendszerek is egybeolvadnak. Az eltérő hatalmi eloszlási mintázatok és az átalakulásra gyakorolt hatásuk okozzák azt, hogy a szerkezeti sajátosságoknak megfelelően, a hasonló makrofeltételek elérő reakciókat váltanak ki és eltérő megoldásokra vezetnek, valamint, hogy hasonló eszközök alkalmazása eltérő eredményekre vezet, miközben eltérő stratégiák hasonló eredményeket hozhatnak létre.

JEGYZETEK

¹ A természetben található önhasznó (fraktális) jellegzetességet B. B. Mandelbrot (1983) írta le részletesen. A pártállamok és belső szerkezeteik önhasznó jellegét először Csanádi és Lőrincz (1992) határozta meg.

² Ezen eszközök révén nemcsak az állami tulajdonú gazdaság kapcsolódik közvetlenül a párthoz. Ugyanezek a közvetlen kapcsolatok érvényesülnek a társadalom minden más szférájában, mint például a kultúra, a művészet, a politika, az oktatás, az egészségügy, a civil társadalom, tömegmozgalmak, az igazságszolgáltatás vagy a bűnüldözés területén. Az áttekinthetőség kedvéért e területeket a nem párt állami hierarchiába sűrítettem.

³ Azokat nevezem stratégiai szereplőknek, amelyek tevékenysége és magatartása a politikai és gazdasági stabilitás és potenciális feszültségkeltés szempontjából prioritást élvez, s ezáltal a gazdaságpolitika egyedi figyelemben ré-

- szesíti. Ilyen prioritás például a belső ellátás biztosítása, a szovjet államközi egyezmény teljesítése, a nyugati export fontossága, az eszközmagység, a foglalkoztatottak száma.
- ⁴ Lásd a különböző szerkezetkonform eszközöket a cikk következő fejezetében.
- ⁵ Itt emeljük be az eddig szándékosan kihagyott szempontot, a külső (hálón kívüli) forrásbevonást.
- ⁶ Ezek azok az egyedi területek, ahova a háló nem ér közvetlenül el, emiatt egyfajta költségvetési korlát kialakul, mind a hálón kívüliek esetében, mind pedig a háló és környezete viszonyában. Ilyen területek voltak például a parasztság Lengyelországban az ötvenes évek végétől, a második gazdaság egy része Magyarországon a hetvenes és nyolcvanas évek között és a magángazdálkodók és a mezőgazdaság Kínában a nyolcvanas években.
- ⁷ Külföldi hitelek esetén e szerencsés helyzetnek vége szakad, amikor a hiteleket és kamataikat vissza kell fizetni [Magyarország esetében lásd Antal László munkáit (Antal, 1979, 1983, 1985)]. Sőt, ez a helyzet kedvezőtlenebb szerkezeti körülmények között következik be, mivel a hitelek csak megerősítették a kiváltságosakat az elosztás politikailag racionális kényszerpályái mentén. Az erőforrás kivonással szemben ellenállásuk erősebb lesz, miközben nem áll rendelkezésre további vonzható vagy elszívható erőforrás a további elosztásra (1. sz. táblázat).
- ⁸ A gyakorlatban a döntéshozók nem kizárólag szerkezet-specifikus forráselszívó eszközöket alkalmaznak. Időről időre az eszközök némi liberalizációja történik az önkiszaroló mintázatban, erőltetett forrásátcsoportosítás az önbomlasztó mintázatban és mindkettő előfordul az önzugorító mintázatban, mindenütt a keményedő reprodukciós korlátok ellensúlyozását szolgáló rutinreakcióként. A reprodukciós és átalakulási folyamatban azonban az úgynevezett patternkonform eszközök a leggyakoribbak.
- ⁹ Három esettanulmány mutatja be a három alapvető mintázatra vonatkozó elméleti állítások gyakorlati megjelenését a román a magyar és a kínai pártállam kialakulása, fejlődése, bomlása, összeomlása és átalakulása kapcsán (Csanádi, 2003, 123–318 old.).
- ¹⁰ Részletes érvek találhatóak arra nézve, hogy miért éppen e három mintázatot tekintjük alapvetőnek (Csanádi, 2003, 69–80 old.).
- ¹¹ Lásd például Gheorghiu Dej intézkedéseit Romániában az ötvenes évek közepén Sztálin halála után, valamint Ceausescu liberalizációs törekvéseit a hatvanas évek közepén, a Dej halála utáni hatalom stabilizálására. (Csanádi, 2003, 162–169. és 169–177. old.).
- ¹² Az egyes mintázatok elméleti és konkrét feltételeit részletesen lásd Csanádi, 2003, 85–88. és 158–211. oldalon.
- ¹³ Például erőforrás-halmozás, input-készlethalmozás és növekedési hajsza stb.
- ¹⁴ E folyamat részletesebb leírását lásd (Csanádi, 1997, 174–233 old.).
- ¹⁵ Ezt a folyamatot Naughton „a tervgazdaságból való kiválás”-nak nevezi (McMillan–Naughton, 1992).
- ¹⁶ Az összehasonlító reformirodalom azon ágának részletes elemzését, ahol a fenti nézetek összecsapása zajlik lásd (Csanádi, 2003, 99–121 old., valamint Csanádi, 2004).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antal László (1979) *Fejlődés kitérővel. A magyar gazdaság mechanizmusa a hetvenes években*. 2. (Budapest: PKI Közlemények, Pénzügykutatási Intézet).
- Antal László (1983) *Pénzügyi tervezés és szabályozás konfliktusai. Gazdaság*, 17. 31–55.

- Antal László (1985) *Gazdaságirányítási rendszerünk a reform útján*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- Barnett, Doak A. (1967) *Cadres, Bureaucracy and Political Power in Communist China* New York: Columbia University Press.
- Blagojevic, Marina (1999) *Institutions in Serbia: From Collapse to What? In: Institution Building in the New Democracies. Studies in Post-Post-Communism* ed. Hans Georg Heinrich, Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Workshop Series, 1999, 43–85.
- Bunce, Valerie (1983) *The Political Economy of the Breznev Era: Decline of a Nation-state*. *British Journal of Sociology*, 13 (January): 129–58.
- Bunce, Valerie (1985) *The Empire Strikes Back: The Evolution of the Eastern Block from Soviet Asset to a Soviet Liability*. *International Organization*, 39:1 (Winter): 1–46.
- Bunce, Valerie (1989) *Decline of a Regional Hegemon: The Gorbachov Regime and Reform in Eastern Europe*. *East European Politics and Society*, 3:2 (Spring): 235–267.
- Bunce, Valerie, Csanádi, Maria (1993) *Uncertainty in the Transition. Post-Communism in Hungary*. *East European Politics and Society*, Vol. 7., No. 2. Spring, pp. 240–275.
- Bunce, Valerie (1999) *Subversive Institutions The design and the destruction of socialism and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comisso, Ellen (1988) *Market failures and market socialism: Economic problems of the transition*. In: *Eastern European Politics and Societies*, 2:3: 433–65.
- Fainsod, Merle (1958) *Smolensk under Soviet rule*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Brown, Katherine (1992) *Khabarovsk: Resurrecting the Nomenklatura*. *Russia at the Grass Roots*. Radio Free Europe, RL, Research Report: 26–32.
- Crowther, William (1988) *The Political Economy of Romanian Socialism*. New York: Praeger: 56–58.
- Csanádiné, Demeter Mária (1979) *A vállalatnagyság, a jövedelmezőség és a preferenciák néhány összefüggése*. *Pénzügyi Szemle*, XXIII. 2. (február): 105–121.
- Csanádi Mária (1980) *A differenciált erőforrás-elosztás és a támogatások újratermelődésének néhány összefüggése*. Pénzügykutató Intézet, Budapest, 6. sz.
- Csanádi Mária (1984) *Függőség, konszenzus és szelekció*. Pénzügykutató Intézet, Budapest, 3. sz.
- Csanádi Mária (1985a) *Döntések kényszerpályán: az Ipari Minisztérium kialakítása és működésének első éve (kézirat)*. Budapest.
- Csanádi Mária (1985b) *Új vállalatirányítási formák kialakításának folyamata (kézirat)*. Budapest: Pénzügykutató Intézet.
- Csanádi Mária (1988a) *Hálózati feszültség. A párt és az állam kapcsolatrendszere*. *Heti Világgazdaság*, X. 37. sz. (augusztus 27.) 4–6.
- Csanádi, Maria (1988b) *Farewell Symphony*. *The New Hungarian Quarterly*. 118: 53–57. (Párt-szék-ház. Élet és Irodalom, február 23., 1990a).
- Csanádi Mária (1989) *A pártállamrendszer szerkezete, kohéziója és szétesése Magyarország példáján*. *Gazdaság*, 23:4: 5–36.
- Csanádi, Maria (1990b) *Beyond the image: The case of Hungary*. *Social Research*, 57:2: 321–46.
- Csanádi, Maria (1991) *The diary of decline: The case study of the disintegration of the Party in one district in Hungary*. *Soviet Studies*, 43:6 (1991): 1085–1100.
- Csanádi, Maria and Andras Lőrincz (1992) *Neural Network Formalization of the Hungarian Party-state System*. *Behavioral Science*, 37:2: 81–108.
- Csanádi Mária és Pácz Erzsébet (1996) *A privatizáció környezetvédelmi vonatkozásai*. Budapest: Környezettudományi Központ.

- Csanádi, Maria (1997a) *The Legacies of Party-states for the Transformation. Communist Economies, Economic Transformation* 9:1: 61–85.
- Csanádi, Maria (1997b) *Party-states and their Legacies in Post-communist Transformation*. Cheltenham, UK, Northampton, Ma, US: Edward Elgar.
- Csanádi Mária (1998) *A vállalkozók környezetvédelmi magatartása a privatizációban. Társadalmi Szemle*, 53:2: 3–22.
- Csanádi Mária (1999a) *Guarantees for Environmental Protection within Privatisation*. In: *Privatisation in Hungary I*. Bertalan Diczházi, György Csáki, Ákos Macher eds. in the Account for Talent Series of the State Privatisation and State Holding Company, (Budapest), 225–239.
- Csanádi, Maria and Ruth Greenspan Bell (1999b) *Environmental Liability in Transition: A Look at the Record in Hungary. Resources for the Future*, 134 (Winter): 10–13.
- Csanádi, Maria and Hairong Lai (2003) *The Transformation of Party-states on Prefecture and County Levels, from the Point of View of the IPS Model*. Institute of Economics, Discussion Papers, N. 11.
- Csanádi, Maria (2004) *Reforms and Transformation Paths in Comparative Perspective: Challenging Comparative Views on East European and Chinese Reforms*. *Acta Oeconomica* (megjelenés alatt).
- Eberstadt, Nicolas (1998) *North Korea's Interlocked Economic Crises: Some Indications from „Mirror Statistics”*. *Asian Survey* XXXVIII. 3. (March): 203–231.
- Ding, Shuhfan (1987) *The party-state Relationship in China, 1978-1986*. Dissertation submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame, in Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of PhD, Department of Government and International Studies, UND, June, 32, fn. 18.
- Gordon, Roger H. and David D. Li (1997) *Government Distributional Concerns and Economic Policy During the Transition from Socialism*. Transition Economics, N. 1662 Discussion paper series, Centre for Economic Policy Research, (London), 2.
- Grossman, Gregory (1983) *The party as manager and entrepreneur, from entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union*. In: Eds. by G. Guroff and F. G. Carstensen (Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press).
- Hough, Jerry (1969) *The Soviet prefects*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Hough, Jerry and Merle Fainsod (1979) *How the Soviet Union is governed?* Cambridge MA: Harvard University Press.
- Huang, Yasheng (1990) *Web of Interest and Patterns of Behavior of Chinese Local Economic Bureaucracies and Enterprises during Reforms*. *China Quarterly*, 123 (September): 431–458.
- Jin, Denglian and Kingsley E. Haynes (1997) *Economic Transition at the Edge of Order and Chaos: China's Dualist and Leading Sectoral Approach*. *Journal of Economic Issues* XXXI. 1. (March): 79–100.
- Kornai János (1993) *A szocialista rendszer: kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadó Rt.
- Kornai, János, Eric Maskin and Gerald Roland (2003) *Understanding the Soft Budget Constraint*. *Journal of Economic Literature* www.sss.ias.edu/papers.
- Lai, Hairong (2004) *Development of Competitive Elections since mid 1990s on Township Level in Sichuan Province in China*. *China Perspectives*, Hong Kong, 51:13–27.
- Lin, C. Z. (1989) *Open-Ended Economic Reform in China*. In: Victor Nee and David Stark eds. *Remaking the Economic Institutions of Socialism. China and Eastern Europe*. Stanford, CA.: Stanford University Press. 95–136.
- MacFarquhar, Roderic (1972 és 1983) *The Origins of the Cultural Revolution. I–II. Volumes*. New York: Columbia University Press.
- Lin, Justin, Y., Cai Fang and Li Zhou (1995), *Why China's Economic Reforms*

- have been Successful? Implications for Other Reforming Economies.* China Centre for Economic Research. Working Papers No. E1995002 Beijing, Peking University.
- Mandelbrot, B. B. (1983) *The Fractal Geometry of Nature*. San Francisco: Freeman and Co.
- McMillan John and Barry Naughton (1992) *How to Reform a Planned Economy: Lessons from China.* *Oxford Review of Economic Policy*, 8 (Spring): 130–143.
- Naughton, Barry (1996) *Growing Out of the Plan.* *Chinese economic Reform, 1978–1993*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pacepa, I. M. (1989) *Vörös horizontok: egy román kémfőnök vallomása.* I. H. Printing Enterprise.
- Pető Iván és Szakács Sándor (1985) *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Qian, Yingyi and Chengang Xu (1993) *Why China's Economic Reforms Differ: the M-form Hierarchy and Entry/Expansion of the Non-state Sector.* *Economics of Transition* 1:2: 135–170; Smyth, 1998.
- Qian, Yingyi (1996) *Enterprise Reform in China: Agency problems and Political Control.* *Economics of Transition*, 4:2: 427–447, 430.
- Qian, Yingyi and G. Roland (1998) *Federalism and Soft Budget Constraint.* *The American Economic Review*, 88: 5: 1143–1162, 1444.
- Schapiro, Leonard (1970) *The Communist Party of the Soviet Union.* New York: Vintage Books.
- Shu Y. Ma (1998) *The Chinese Route to Privatization: The evolution of the Shareholding System Option.* *Asian Survey*. XXXVIII: 4 (April): 379–398, 393.
- Smyth, Russel (1998) *Recent Developments in Rural Enterprise Reform in China: Achievements, Problems and Prospects.* *Asian Survey*, XXXVIII. 8. 784–800.
- Steven Solnick (1996) *The Breakdown of Hierarchies in the Soviet Union and China. A Neo-institutional Perspective.* *World Politics* 48. (January): 209–238.
- Steinfeld, Edward S. (1998) *Forging Reform in China. The Fate of State Owned Industry.* Cambridge: Cambridge University Press, XIII–XV, 3, 18–21.
- Sun Laixang (1997) *Emergence of Unorthodox Ownership and Governance Structures in East Asia. An Alternative Transition Path.* Research for Action 38 UNU World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER).
- Tarkowski, Jacek (1990) *Endowment of nomenklatura, of apparatchiks turned into entrepreneurchiks, from communist ranks to capitalist riches.* *Innovation*, 14:1, Vienna.
- Verdery, Katherine and Gail Kligman (1990) *Romania After Ceausescu. Post-communist Communism? Eastern Europe in Revolution.* Conference paper. Yale University, November.
- Voslensky, Michael (1984) *Nomenklatura: The Soviet ruling class – an insider's report.* New York: Doubleday and Co.
- Voszka Éva (1988a) *A dinoszauruszok esélyei.* Budapest: Pénzügykutató and Perfect Publisher, 1997.
- Voszka Éva (1988b) *Reform és átszervezés a nyolcvanas években.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Walder, Andrew G. ed. (1995a) *The Waning of the Communist State: Economic Origins of Political Decline in China and Hungary.* California: University of California Press.
- Walder, Andrew G. (1995b) *China's Transitional Economy: Interpreting its Significance.* *The China Quarterly*, 143: 963–979.
- Walder, Andrew G. (1995c) *Local governments as industrial firms: and Organizational Analysis of China's Transitional Economy.* *AJS*, 101: 263–301.
- Wedeman, Andrew (2000) *Budgets, Extra-budgets and Small Treasuries: illegal*

- moneys and local autonomy in China. Journal of Contemporary China*, 9:25: 489–511.
- Wolchik, Sharon L. (1988) *Prospects for Political Change in Czechoslovakia*. Paper prepared for presentation at the meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, 14 April.
- Wolchik, Sharon L. (1990) *Czechoslovakia's Velvet Revolution. Current History*, 89: 551: 413–416.
- Wu Yu-Shan (1994) *Comparative Economic Transformations: Mainland China, Hungary, the SU and Taiwan*. Stanford: Stanford Univ. Press.
- Zemtsov, Ilia (1985) *The Private Life of the Soviet Elite*. New York: Craine Russac. (December): 292–318.